12 (185)
снежань

Выдаецца
са студзеня 1993 г.

БЕЛАРУСКІ ГІСТАРЫЧНЫ ЧАСОПІС

Пасведчанне аб рэгістрацыі № 1221 ад 14 студзеня 2013 г.

Выходзіць 12 разоў у год (з ліпеня 2003 г.)

НАВУКОВА-ТЭАРЭТЫЧНЫ, НАВУКОВА-МЕТАДЫЧНЫ ЧАСОПІС

Заснавальнікі:

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецтва «Пачатковая школа», дзяржаўная навуковая ўстанова «Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі», Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Галоўны рэдактар *Максім Навумавіч Гальпяровіч*

Рэдакцыйная калегія:
Канстанцін Бандарэнка, Сымон Барыс, Пётр Брыгадзін, Рыгор Васілевіч, Вячаслаў Даніловіч, Валерый Жук, Мікалай Забаўскі, Віктар Іўчанкаў, Аляксандр Каваленя, Міхаіл Касцюк, Уладзімір Клюня, Веньямін Космач, Уладзімір Кошалеў, Васіль Кушнер, Надзея Кушнер, Уладзімір Ладысеў, Рыгор Лазько, Аляксандр Лакотка, Аляксей Літвін, Анатоль Люты, Вольга Ляўко, Ігар Марзалюк, Наталля Матусевіч, Аляксандр Радзькоў, Аркадзь Русецкі, Аляксандр Смолік, Сяргей Ходзін, Мечыслаў Часноўскі, Алег Яноўскі, Эдмунд Ярмусік.

Рэдакцыйная рада:
Уладзімір Адамушка, Юрый Бохан (старшыня рады), Марыя Бяспалая, Аляксандр Вабішчэвіч, Ала Галубовіч, Надзея Ганушчанка, Уладзімір Гілеп, Аляксандр Груша, Аляксандр Гужалоўскі, Таісія Доўнар, Дзяніс Дук, Ларыса Жэрка, Аляксандр Каханоўскі, Марына Краснова, Аляксандр Кушнярэвіч, Вячаслаў Лазіцкі, Святлана Марозава, Леанід Мартынаў, Сяргей Новікаў, Алег Слука, Валерый Талкачоў, Людміла Трыгорлава, Уладзімір Тугай, Віктар Фядосік, Неаніла Цыганок, Анатоль Шаркоў.

Рэдакцыя:
Намеснік галоўнага рэдактара — **Наталля Матусевіч**, рэдактар аддзела — **Надзея Кушнер**, мастацкае афармленне — **Уладзімір Малахаў**, вёрстка — **Надзея Пяткоўская**, карэктура — **Людміла Шчэрба**.

ЗМЕСТ

	Слова ад рэдакцыі	3
	ЗНАХОДКІ І АДКРЫЦЦІ	
Любоў Уладыкоўская, Валерый Шалатонін	Беларус, чалавек Сусвету: Георгій Лахоўскі	5
	ГІСТОРЫЯ КУЛЬТУРЫ	
Пётр Дарашчонак	Першае выданне для беларускіх жанчын: часопіс "Алеся" ў 1924—1930 гг.	12
	ІМЁНЫ ВЯДОМЫЯ І НЕВЯДОМЫЯ	
Зарына Канапацкая	Палкоўнік Гасан Канапацкі — камандуючы беларускім войскам	18

ЗМЕСТ

РЭЦЭНЗІІ

Уладзімір Здановіч — Баявыя дзеянні на тэрыторыі Беларусі летам 1941 г. у святле новых дакументальных крыніц — 25

ПАДАРОЖЖА ПА ДАЎНЯЙ БЕЛАРУСІ

Вітаўт Чаропка — Орша. Горад зруйнаваных храмаў — 28

МЕТОДЫКА. ТЭОРЫЯ

Бібліяграфія метадычных распрацовак урокаў па гісторыі Беларусі, надрукаваных у "Беларускім гістарычным часопісе" ў 2008—2014 гг. — 42

Аляксандр Корзюк — Выкарыстанне вусных крыніц пры навучанні гісторыі — 44

МЕТОДЫКА. ВОПЫТ.

Ольга Забельникова — Цивилизации Тропической Африки и Америки в Позднее средневековье *(VII класс)* — 55

Галина Рутич — Политическое положение Великого княжества Литовского во второй половине XVI—начале XVII в. *(VIII класс)* — 65

Ирина Клак — БССР в годы новой экономической политики *(X класс)* — 71

Змест за 2014 год — 77

Содержание — 79

Summary — 80

У адпаведнасці з загадам Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь ад 4 ліпеня 2005 г. № 101 (у рэдакцыі загада Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь ад 2 лютага 2011 г. № 26) "Беларускі гістарычны часопіс" уключаны ў Пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па гістарычных і юрыдычных навуках, а таксама па мастацтвазнаўстве і культуралогіі.

Адрас рэдакцыі: 220007, г. Мінск, вул. Фабрыцыуса, 5, кабінет 211.
Тэлефон: 8(017) 395-79-11.
http://www.p-shkola.by;
e-mail: bhc.redaktor@tut.by.
РУП "Выдавецтва "Пачатковая школа".
Падпісана да друку 20.12.2014 г.
Выхад у свет 27.12.2014 г. Афсетны друк.
Фармат 60x841/8.
Ум. друк. арк. 9,3. Ул.-выд. арк. 11,4.
Наклад 800 асобнікаў. Зак. 1848.
Надрукавана ў друкарні ААТ "Прамдрук".
Ліцэнзія № 02330/233 ад 11.03.2009 г.
220049, г. Мінск, вул. Чарняхоўскага, 3

Да ведама аўтараў!
За дакладнасць прыведзеных у артыкулах фактаў і цытат адказнасць нясуць аўтары. Рэдакцыя можа друкаваць матэрыялы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтараў. Навуковыя артыкулы прымаюцца да разгляду з рэкамендацыяй кафедры (аддзела) вучэбнай або навуковай установы. Рэцэнзаванне арганізоўвае рэдакцыя. Да разгляду прымаюцца рукапісы аб'ёмам не больш за 20 старонак (кегль 14, праз 1,5 інтэрвала) у двух экзэмплярах (абавязкова на электронных носьбітах). Неабходна ў допісах паведамляць свае прозвішча, імя і імя па бацьку, кароткія звесткі пра сябе, пашпартныя даныя (абавязкова асабісты нумар), адрас, тэлефон. Рукапісы не вяртаюцца.

© "Беларускі гістарычны часопіс", 2014.

Баявыя дзеянні на тэрыторыі Беларусі летам 1941 г. у святле новых дакументальных крыніц

Увазе чытачоў прапануецца рэцэнзія на новае гістарычнае даследаванне, прысвечанае падзеям пачатковага этапа вайны на тэрыторыі Беларусі.

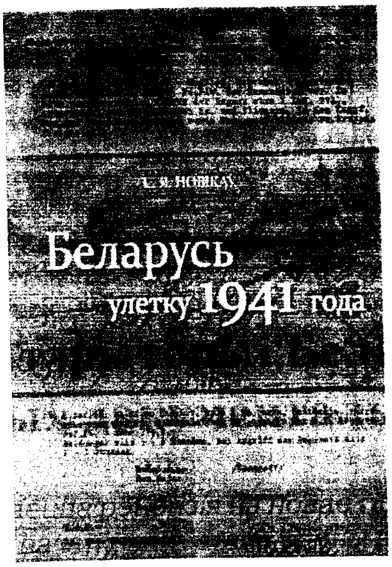

Адным з перыядаў айчыннай гісторыі, што выклікаюць нязменную цікавасць як даследчыкаў, так і шырокіх колаў грамадскасці, з'яўляецца Вялікая Айчынная вайна, якая займае асаблівае месца ў грамадскай свядомасці і ідэалогіі сучаснай Беларусі. Па розных праблемах ваеннай гісторыі Беларусі апублікавана больш за 11 тыс. прац — манаграфій, фундаментальных даследаванняў, артыкулаў у навуковых зборніках, часопісах і энцыклапедычных выданнях, успамінаў непасрэдных удзельнікаў падзей; абаронена больш за 100 доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый. Але па-ранейшаму не слабее цікавасць да ўсяго таго, што звязана з летапісам мінулай вайны, і асабліва з падзеямі суровага, драматычнага і гераічнага сорак першага года. Вывучэнне гістарыяграфіі баявых дзеянняў лета 1941 г. на тэрыторыі Беларусі ўяўляе асаблівую цікавасць ва ўмовах, калі адбылося вылучэнне і афармленне ўласнай беларускай гістарыяграфіі, пераацэнка ранейшых і выпрацоўка новых крытэрыяў для інтэрпрэтацый азначанай праблемы, пераасэнсаванне цэлага шэрагу метадалагічных, крыніцазнаўчых, канкрэтна-гістарычных і тэрміналагічных аспектаў тэмы.

Заўважым, што гісторыя пачатковага перыяду Вялікай Айчыннай вайны не адносіцца да ліку найбольш распрацоўваемых тэм у беларускай гістарыяграфіі. Тым не менш, за дзесяцігоддзі, якія прайшлі з 1941 г., айчыннымі навукоўцамі падрыхтавана пэўная колькасць прац, прысвечаных разглядаемым падзеям. Аднак многія аспекты пачатковага перыяду вайны патрабуюць далейшай прапрацоўкі. Неабходная карпатлівая праца, каб у поўнай меры адлюстраваць гераічныя і трагічныя старонкі першых месяцаў Вялікай Айчыннай вайны. Выканаць яе магчыма толькі з апорай на разнастайныя айчынныя і замежныя крыніцы. У гэтай сувязі выданне напярэдадні 70-годдзя Вялікай Перамогі манаграфіі вядомага беларускага даследчыка, кандыдата гістарычных навук, дацэнта, загадчыка кафедры айчыннай гісторыі і сусветнай культуры Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта **С.Я.Новікава "Беларусь улетку 1941 года: новыя падыходы ў даследаванні баявых дзеянняў"** стала важнай з'явай у беларускай гістарычнай навуцы*.

Як адзначае аўтар, кніга ўключае гістарыяграфічныя нарысы і замежныя дакументальныя крыніцы, *"якія не толькі ўтрымліваюць найважнейшыя звесткі аб баявых дзеяннях германскага боку, але і паказваюць шматлікія факты вядзення ўпартай абароны Чырвонай арміяй на тэрыторыі Беларусі летам 1941 г."* (с. 11). Яна накіравана на *"вырашэнне пэўных інфармацыйных задач, у тым ліку: 1) па аналізе малавядомых фактаў, выяўленых у айчынных і замежных гістарыяграфічных і дакументальных крыніцах па вызначанай праблематыцы; 2) па фарміраванні дадатковага корпусу нямецкіх дакументальных крыніц; 3) па сістэматызацыі новых дакументальных фактаў для правядзення крытычнага аналізу баявых дзеянняў у Беларусі з мэтай атрымання аб'ектыўных гістарычных ведаў"* (с. 12). Метадалагічнай асновай даследавання стала гістарыяграфічная і крыніцазнаўчая кампаратывістыка, а менавіта адлюстраванне баявых дзеянняў на падставе параўнальна-гістарычнага аналізу крыніц (пераважна дакументальных) савецкага і нямецкага паходжання. Такі падыход дазволіў аўтару па-новаму паказаць баявыя дзеянні на

* Новікаў С.Я. Беларусь улетку 1941 года: новыя падыходы ў даследаванні баявых дзеянняў. — Мінск: МДЛУ, 2014. — 300 с.

тэрыторыі Беларусі летам 1941 г. Характэрнай асаблівасцю працы стаў перагляд ходу падзей і ацэнак праведзеных у азначаны перыяд аперацый.

Манаграфія складаецца з прадмовы, двух раздзелаў, падзеленых на падраздзелы, і дадаткаў. Прадмова знаёміць чытача з актуальнасцю даследавання, яго мэтай, задачамі, метадалагічнай асновай.

У **першым раздзеле "Новыя падыходы ў даследаванні баявых дзеянняў на тэрыторыі Беларусі"** (с. 15—103), па словах самаго аўтара, *"сабраны важнейшыя аўтарскія публікацыі, якія прайшлі апрабацыю на старонках розных беларускіх выданняў"* (с. 12). Адкрываецца раздзел нарысам, прысвечаным ***гісторыі абароны Брэсцкай крэпасці***. Умоўна яго можна падзяліць на тры часткі: айчынная гістарыяграфія, германская гістарыяграфія, аналіз дакументаў вермахта аб узяцці крэпасці. Гістарыяграфічны аналіз прац айчынных даследчыкаў дазволіў С.Новікаву доказна сцвярджаць, што ў аснове канцэпцыі абароны крэпасці, распрацаванай у савецкі час, палягаў тэзіс аб тым, што гарнізон крэпасці налічваў 3,5-4 тыс. чалавек, трымаў абарону на працягу месяца, у выніку якой загінулі амаль усе абаронцы крэпасці. Паколькі айчынных дакументаў па гэтай тэме амаль не захавалася, а замежныя архівы былі недаступныя савецкім навукоўцам, канцэпцыя базавалася пераважна на ўспамінах непасрэдных удзельнікаў абароны. У постсавецкі перыяд, нягледзячы на пэўныя карэктывы, звязаныя з удакладненнем колькасці абаронцаў, у тым ліку і тых, хто трапіў у палон, *"афіцыйнай гістарыяграфіі не ўдалося поўна, усебакова і аб'ектыўна адлюстраваць падзеі легендарнай абароны крэпасці ў пачатку Вялікай Айчыннай вайны"* (с. 12). Не пазбаўлена фрагментарнасці і схематызму, як справядліва адзначае беларускі гісторык, і германская гістарыяграфія: *"Нямецкім гісторыкам пакуль не ўдалося правесці комплекснае даследаванне падзей у крэпасці з адлюстраваннем адначасова як нямецкага штурму, так і стойкай савецкай абароны"* (с. 22). Слушнай падаецца прапанова аўтара аб тым, што вырашэнне дадзенай задачы магчыма шляхам правядзення сумеснага беларуска-германскага даследавання.

У трэцяй частцы нарыса аналізуецца "Данясенне аб ходзе баявых дзеянняў пры ўзяцці Брэст-Літоўска", падрыхтаванае камандзірам 45-й нямецкай пяхотнай дывізіі генерал-маёрам Ф.Шліперам, а таксама некаторыя дакументы, змешчаныя ў кнізе расійскага даследчыка Р.Аліева[1]. Апраўданай выглядае зробленая на падставе аналізу дакументальных крыніц наступная выснова С.Новікава: *"на сваім шляху часці германскага вермахта фактычна з самага пачатку агрэсіі супраць СССР сустрэлі моцны рубеж супраціўлення, на якім мужна стаялі воіны розных нацыянальнасцяў, выконваючы свой святы абавязак па абароне савецкай Радзімы"* (с. 35).

Не пакінуў па-за ўвагай даследчык і трагічны бок абароны Брэсцкай крэпасці — паланенне немцамі вялікай колькасці чырвонаармейцаў. Згодна з данясеннем Ф.Шліпера, да канца чэрвеня 1941 г. у палон трапілі 101 афіцэр, 7122 малодшыя камандзіры і радавыя абаронцы крэпасці (с. 22). На наш погляд, [illegible] — абаронцаў крэпасці — на падставе [illegible] дакументаў не ўяўляецца магчымым, паколькі апошнія ўтрымліваюць розныя даныя. Так, з данясення Ф.Шліпера вынікае лічба 1739 чырвонаармейцаў без уліку жанчын і дзяцей (25 чэрвеня — [illegible] чалавек, 26 чэрвеня — 450 і 29 чэрвеня — [illegible]) (с. [illegible]). Маер К.К Верзінг у данясенні [illegible] тыла 4-га армейскага корпуса аб трафеях, захопленых у Брэст-Літоўску, паведамляе [illegible], якія трапілі ў палон [illegible]. Адначасова ён паведамляе, што 28 чэрвеня на тэрыторыі крэпасці немцамі выяўлена амаль 2000 забітых "рускіх" (с. 33). Начальнік штаба групы 4-й арміі [illegible] у данясенні Апе[illegible] Генеральнага штаба Сухапутных сіл Германіі паведамляе, што *"у адной толькі Цытадэлі было ўзята ў палон каля 6000 чалавек"*[2]. Сучасны нямецкі даследчык [illegible], па словах С.Новікава, *"прыводзіць [illegible] мінімальную, роўную 485[illegible] [illegible] максімальную — 6021 чалавек"* (с. [illegible]). [illegible] С.Р.Новікаў не каментуе прыведзеныя лічбы і не выказвае свайго меркавання па праблеме. Па-за ўвагай і пытанне аб колькасці чырвонаармейцаў, якія здолелі выйсці з Брэсцкай крэпасці ў пачатку штурму.

Такім чынам, гістарычныя крыніцы, у тым ліку і нямецкага паходжання, дазваляюць права доказна сцвярджаць толькі аб тым, што арганізаваная абарона Брэсцкай крэпасці працягвалася да 30 чэрвеня 1941 г., а з канца чэрвеня па 2[illegible]-е ліпеня баявыя дзеянні насілі ў асноўным агачговы характар; колькасць абаронцаў на момант пачатку штурму значна пераўзыходзіла замацаваную ў айчыннай гістарыяграфіі лічбу 3,5-4 тыс. чалавек. Пытанні аб колькасці чырвонаармейцаў, якія здолелі пакінуць крэпасць у пачатку штурму, загінулых і палонных чырвонаармейцаў і членаў іх сем'яў застаюцца адкрытымі і патрабуюць далейшай распрацоўкі.

Наступнай даследчыцкай праблемай, на якую звярнуў увагу С.Новікаў, сталі ***танкавыя баі на Віцебшчыне ў ліпені 1941 г.***, і ў першую чаргу ***бітва пад Сянно***, якая ў айчыннай гістарыяграфіі падаецца як самая буйная танкавая бітва ў сусветнай гісторыі, у якой з абодвух бакоў удзельнічала, па розных падліках айчынных навукоўцаў, ад адной тысячы да трох тысяч баявых машын. Падаецца, што менавіта ў гэтым падраздзеле найбольш выразна прасочваецца прымяняемы даследчыкам метад гістарыяграфічнай і крыніцазнаўчай кампаратывістыкі, які даў яму магчымасць па-новаму паказаць ліпеньскія падзеі 1941 г. на Віцебшчыне.

С.Новікаў зрабіў грунтоўны аналіз разнастайных айчынных і замежных гістарычных і гістарыяграфічных крыніц, у якіх разглядаюцца пытанні танкавых контрудараў савецкіх войскаў у ліпені 1941 г. на тэрыторыі Віцебскай вобласці. Атрыманыя даныя

зведзеныя ім у пяць табліц: "Зводныя даныя пра Лепельскі контрудар летам 1941 г." (с. 45), "Колькасць танкаў у танкавых дывізіях 5-га (на 7 ліпеня 1941 г.) і 7-га (на 6 ліпеня 1941 г.) механізаваных карпусоў" (с. 46), "Колькасць танкаў у танкавых дывізіях 3-й нямецкай танкавай групы (на 1 ліпеня 1941 г.)" (с. 47), "Захаванасць матэрыяльнай часткі 14-й (на 10 ліпеня 1941) і 17-й (на 13 ліпеня 1941) танкавых дывізій" (с. 51), "Страты асабовага складу баявых часцей 3-й танкавай групы з 30 чэрвеня па 13 ліпеня 1941 г." (с. 52). Дэталёвы аналіз гістарыяграфіі праблемы прывёў даследчыка да наступных высноў:

1. Танкавыя баі на Віцебшчыне доўжыліся з 6 па 11 ліпеня 1941 г. (у айчыннай гістарыяграфіі існуюць розныя даты: 6—9, 6—10, 6—11 ліпеня 1941 г.).

2. У дакументах не ўдалося выявіць факту адначасовага сутыкнення з двух бакоў больш за 300 танкаў (у айчыннай гістарыяграфіі сустракаюцца наступныя лічбы: каля 1 тыс. танкаў, да 1,3 тыс., 1,5 тыс., больш за 2 тыс., 2770 і нават да 3 тыс.).

3. Лепельская аперацыя распалася на два самастойныя контрудары, якія наносіліся па розных напрамках: з раёна Віцебска на Бешанковічы і Лепель і з Оршы на Сянно — Лепель з розніцай у два дні.

4. Акрамя аб'ектыўных прычын фактычнага разгрому двух савецкіх механізаваных карпусоў існавалі і суб'ектыўныя, якія заключаліся ў тым, што палкі ўступалі ў бой без артылерыйскай падрыхтоўкі, без належнай разведкі мясцовасці, без выкарыстання пяхоты, не ў поўным складзе, з парушэннем кіравання і не ў поўнай баявой гатоўнасці (с. 54-55).

Асобным напрамкам айчыннай гістарыяграфіі можна назваць вывучэнне ***абароны савецкімі войскамі г. Магілёва 3—26 ліпеня 1941 г.*** Нягледзячы на значную колькасць разнастайных па жанры выданняў па праблеме, многія аспекты тых падзей патрабуюць дадатковага асэнсавання. У гэтай сувязі зварот С.Новікава да тэмы ўяўляецца цалкам лагічным і апраўданым. Пачынаецца падраздзел "Дняпроўскі рубеж пад Магілёвам" з аналізу загада № 1 камандзіра 172-й стралковай дывізіі генерал-маёра М.Ц.Раманава ад 7 ліпеня 1941 г., выяўленага С.Новікавым у нямецкіх архівах. Менавіта на 172-ю дывізію ўскладалася непасрэдная абарона горада. Праведзены С.Новікавым аналіз прац айчынных даследчыкаў паказаў, што ў іх няма звестак пра гэты загад. Асноўная ўвага звярталася ў даследаваннях на загад М.Ц.Раманава, аддадзены ў ноч з 25 на 26 ліпеня 1941 г. Дзякуючы ўвядзенню ў навуковы зварот новага дакумента ўдалося ўдакладніць непасрэдныя мерапрыемствы па стварэнні сістэмы баявога забеспячэння і арганізацыі супраціўлення ворагу, дзякуючы якім абарона Магілёва стала, як падкрэслівае даследчык, унікальнай аперацыяй — *"фактычна першай удала арганізаванай без дырэктыў зверху і па-майстэрску праведзенай у неверагодна складаных умовах"* (с. 77).

Пацвярджэннем таму служаць данясенні камандзіраў чатырох пяхотных дывізій 2-й палявой арміі германскага вермахта. У прыватнасці, у данясенні 7-га корпуса ад 22 ліпеня 1941 г. аб дзейнасці 7-й і 23-й дывізій адзначаецца, што *"супраціўленне перад гэтымі дывізіямі настолькі моцнае і ўпартае, што ўзнікае сумненне адносна самастойнага разгрому ворага і ўзяцця плацдарма"* (с. 80). У наступным дакуменце пазначана: *"Плацдарм Магілёў браўся 7-м армейскім корпусам на працягу сямі дзён нечакана жорсткімі баямі. Гэты штурм уяўляе сабой цалкам завершаную аперацыю, а таму з'яўляецца рэдкай карцінай* ***асобнай бітвы*** (выдзелена С.Новікавым. — **У.З.**) *армейскага корпуса. ...Рускі трымаецца да апошняга. Ён зусім не ўспрымальны да баявых дзеянняў на яго флангах і ў тыле. Трэба было з боем браць кожную стралковую ячэйку, кожную процітанкавую і кулямётную пазіцыю, кожны дом"* (с. 81).

Выкарыстаныя аўтарам нямецкія архіўныя крыніцы ставяць пад сумненне некаторыя ранейшыя высновы даследчыкаў. У першую чаргу гэта тычыцца страт вермахта і Чырвонай арміі. У айчыннай гістарыяграфіі самай распаўсюджанай з'яўляецца лічба 30 тыс. загінулых нямецкіх салдат і афіцэраў[3]. Адпаведна ж дзённікам баявых дзеянняў чатырох нямецкіх дывізій, якія штурмавалі горад Магілёў, іх агульныя страты склалі 3765 афіцэраў, унтэр-афіцэраў і радавых (с. 78).

Магілёўскі гісторык М.С.Барысенка, які на працягу многіх гадоў вывучае гісторыю абароны г. Магілёва, у сваёй кнізе "Днепровский рубеж: трагическое лето 1941-го" на падставе знойдзеных у лясах Магілёўскай вобласці штабных дакументаў 20-га механізаванага корпуса Чырвонай арміі, а таксама матэрыялаў Цэнтральнага архіва Міністэрства абароны Расійскай Федэрацыі даводзіць, што немцы страцілі пад Магілёвам 17 тыс. чалавек[4].

Па-новаму падае С.Новікаў і вынікі баёў для абаронцаў горада. Згодна з падлікамі, зробленымі ім на аснове дзённіка баявых дзеянняў 7-й, 15-й, 23-й і 78-й нямецкіх пяхотных дывізій, данясенняў і рапартаў камандавання 7-га пяхотнага корпуса, а таксама аператыўных матэрыялаў камандавання 2-й палявой арміі вермахта, на працягу аднаго толькі тыдня (з 20 па 26 ліпеня 1941 г.) у нямецкі палон трапіў 35 031 чалавек, у тым ліку 31 афіцэр Чырвонай арміі (с. 73). Паводле падлікаў М.С.Барысенкі, зробленых на падставе савецкіх крыніц, у горадзе загінулі 15 тыс. савецкіх воінаў (без уліку народных апалчэнцаў). Колькасць палонных засталася па-за яго падлікамі.

Не адмаўляючы каштоўнасці ўведзеных С.Новікавым у навуковы зварот новых дакументаў, падкрэслім аднак, што яны не з'яўляюцца ісцінай у апошняй інстанцыі і патрабуюць верыфікацыі. Дарэчы, з гэтым згодзен і сам гісторык, які прызнае, што *"ўведзеныя намі лічбы патрабуюць навуковай верыфікацыі, а гэта магчыма толькі пры правядзенні асобнага даследавання"* (с. 73). Пры гэтым неабходна памятаць, што асаблівасцю ваеннай статыстыкі з'яўляецца яе суб'ектыўнасць, якая праяўляецца ў тым, што, як правіла, ваюючыя бакі завышалі страты пра-

ціўніка і заніжалі ўласныя. Да таго ж ва ўмовах ваеннага часу дакладна вызначыць гэтыя страты практычна немагчыма.

Факты, прыведзеныя ў даследаванні С.Новікава, дазваляюць сцвярджаць, што зроблены першы важны крок у крыніцазнаўчай кампаратывістыцы, а менавіта — уведзеныя ў навуковы зварот новыя дакументы савецкага і нямецкага бакоў. Наступным, не менш значным крокам павінен стаць скрупулёзны параўнальны аналіз уведзеных крыніц, што, на наш погляд, дазволіць аднавіць сапраўдную карціну гераічнай абароны Магілёва.

Ацэньваючы вынікі абароны горада, даследчык робіць абгрунтаваную выснову аб тым, што дырэктыва галоўнакамандуючага аб пераўтварэнні Магілёва ў непрыступную крэпасць летам 1941 г. была практычна выканана ў поўным аб'ёме, аб чым сведчаць і нямецкія дакументы. У гэтай сувязі апраўданай і лагічнай выглядае і прапанова гісторыка аб прысваенні Магілёву ганаровага звання "Горад-герой".

У чацвёртым падраздзеле раскрываюцца ход і значэнне ***баявых дзеянняў на Гомельшчыне ў ліпені-жніўні 1941 г.*** У аснову аналізу Гомельскай бітвы пакладзенае "Данясенне аб Рагачоўска-Жлобінскай бітве" ад 13 верасня 1941 г. аператыўнага штаба 2-й палявой арміі вермахта, накіраванае камандаванню групы армій "Цэнтр". Увядзенне ў навуковы зварот дадзенага дакумента не толькі пацвердзіла ранейшыя высновы айчыннай гістарыяграфіі аб тым, што ліпеньская Рагачова-Жлобінская аперацыя Чырвонай арміі, праведзеная сіламі 63-га стралковага корпуса 21-й арміі пад камандаваннем генерал-лейтэнанта Л.Р.Пятроўскага, з'яўляецца, магчыма, першым поспехам савецкіх войскаў за ўвесь пачатковы перыяд вайны, але і дазволіла ўзмацніць іх. Пацвярджэннем таму служыць дырэктыва № 34 "Аб далейшым вядзенні вайны на ўсходзе" ад 30 ліпеня 1941 г., у якой *"А.Гітлер упершыню пасля нападу на Савецкі Саюз аддаў камандаванню групы армій "Цэнтр" загад аб пераходзе да абароны на маскоўскім напрамку наступлення"* (с. 89). Як справядліва адзначае даследчык, *"лакальныя і абмежаваныя поспехі Заходняга і Цэнтральнага франтоў на Гомельшчыне сталі першымі крокамі на шляху да краху стратэгічнай аперацыі "Барбароса"* (с. 95). Прыведзеныя ў кнізе лічбавыя паказчыкі аб выніках Гомельскай аперацыі з'яўляюцца яшчэ адным доказам суб'ектыўнасці і недакладнасці статыстыкі, у тым ліку і нямецкай. Так, згодна з паведамленнем камандавання 2-й палявой арміі, агульныя страты нямецкага боку ў ходзе тыднёвых баявых дзеянняў на гомельска-крычаўскім напрамку склалі 5190 чалавек, з якіх забітыя — 1468, параненыя — 3367, зніклыя без вестак — 355 чалавек (с. 93). Паводле ж падлікаў, зробленых С.Новікавым, *"пасля завяршэння 5-тыднёвай "бітвы пяхоты на ўсходзе" агульная колькасць нямецкіх страт 2-й палявой нямецкай арміі складала 31 757 чалавек, пры гэтым з іх забітымі і зніклымі без вестак былі 10 057, прычым больш за палову з іх – у баях пад Гомелем"* (с. 93-94).

Апошні, пяты падраздзел першага раздзела прысвечаны балючай і да канца не вывучанай ***праблеме савецкіх ваеннапалонных.*** Адзначаючы несумненныя поспехі сучаснай айчыннай гістарыяграфіі ў даследаванні разнастайных аспектаў трагедыі пачатковага перыяду Вялікай Айчыннай вайны (функцыянаванне нямецка-фашысцкіх лагераў, утрыманне савецкіх ваеннапалонных, іх удзел у фарміраваннях вермахта і войскаў СС на тэрыторыі Беларусі, лёс ваеннапалонных ў асобных лагерах), даследчык разам з тым канстатуе наяўнасць нявырашаных пытанняў. Сярод іх — пытанні гісторыі кожнага лагера на тэрыторыі рэспублікі і знаходжання савецкіх ваеннапалонных за яе межамі. Падлікі, зробленыя С.Новікавым на падставе нямецкіх дакументаў, паказваюць, што на тэрыторыі Беларусі налічвалася 53 лагеры для ваеннапалонных (сярод якіх 12 армейскіх зборных пунктаў, 15 дулагаў, 16 шталагаў, 2 афлагі, а таксама 87 дадатковых лагераў і іх часовых філіялаў і 121 лагер нявызначанай класіфікацыі (с. 99). А паводле даных А.М.Дакуновай, дзейнічала 12 армейскіх зборна-перасыльных пунктаў, 23 дулагі, 16 шталагаў, 2 афлагі, а таксама 121 лагер з нявызначанымі класіфікацыйнымі прыкметамі, 86 дапаможных лагераў Галоўнай чыгуначнай дырэкцыі "Цэнтр"[5]. Некаторыя разыходжанні ў лічбах даследчыкаў не мяняюць высноваў аб тым, што нацысцкая палітыка была накіраваная на знішчэнне ваеннапалонных. У выніку яе, паводле нямецкіх дакументаў, загінула больш за 810 тыс. чалавек (с. 99). Дарэчы, дадзеная лічба (810 091 чалавек) аб колькасці знішчаных савецкіх ваеннапалонных, якія знаходзіліся на тэрыторыі Беларусі, упершыню была прыведзеная Надзвычайнай дзяржаўнай камісіяй у канцы 1944 г.

Асаблівы інтарэс рэцэнзуемая праца ўяўляе сабой у кантэксце параўнаўчага крыніцазнаўства, чаму цалкам прысвечаны **другі раздзел кнігі "Дакументы і матэрыялы"** (с. 104—272). У ім прыведзена 57 перакладзеных з нямецкай мовы дакументаў палявых часцей сухапутных сіл вермахта (№ 1—33), танкавых дывізій 2-й і 3-й танкавых груп (№ 34—37), нямецкай кавалерыі (№ 38—41), камандуючага тылам групы армій "Цэнтр" (№ 42—51), пратаколы допытаў савецкіх ваеннапалонных (№ 52—54), успаміны нямецкіх удзельнікаў вайны (№ 55—57). Кожны з дакументаў — ці загад армейскага камандавання аб наступленні, ці данясенне камандавання корпусам аб ходзе выканання баявых заданняў, ці выпіска з журнала баявых дзеянняў, ці аператыўная зводка аб становішчы працікніка і г. д. — з'яўляўся для даследчыка тым падмуркам, на аснове якога ён імкнуўся ў меру магчымасцяў разабрацца, якой жа насамрэч была гістарычная рэчаіснасць на кожным з участкаў абароны Заходняга і Цэнтральнага франтоў у Беларусі летам 1941 г.

Не памылімся, калі адзначым, што сярод дакументаў важную ролю могуць адыграць многія з тых, што прадстаўлены на суд шырокай чытацкай аўдыторыі, асабліва ў кантэксце вывучэння агучанай

вышэй праблематыкі. Разам з тым, на наш погляд, ключавое значэнне для асэнсавання гісторыі маюць: для паказу абароны Брэсцкай крэпасці — "Данясенне камандзіра 45-й пяхотнай дывізіі генерал-маёра Ф.Шліпера аб ходзе баявых дзеянняў пры ўзяцці Брэст-Літоўска (22.6—29.6.41 г.)"(с. 109—117). 23-дзённай абароны Магілёва — "Баявы загад № 1 камандзіра 172-й стралковай дывізіі генерал-маёра М.Ц.Раманава ад 7.7.41 г."(с. 127—130). "Рапарт аб ходзе бою 2-га батальёна 6-га танкавага палка пад Магілевам 12.7.41 г." (с. 216—225). "Дзённік баявых дзеянняў 7-га армейскага корпуса аб ходзе наступлення на Магілёў (19.7—26.7.41 г.)" (с. 170—174); контрудару Чырвонай арміі пад Жлобінам і Рагачовам — "Данясенне аб Гомельскай бітве (12.7—19.7.41 г.)" (с. 132—142). "Дырэктыва А.Гітлера № 343 аб далейшым вядзенні вайны на ўсходзе ад 30.7.41 г." (с. 204), "Выніковае данясенне камандуючага групай армій "Цэнтр" аб бітве пад Гомелем і Крычавам ад 20.8.41 г." (с. 247). Сярод прыведзеных малавядомых дакументаў і матэрыялаў надзвычай цікавымі нам падаюцца тры пратаколы допытаў (с. 251—256), сярод якіх — "Пратакол допыту старшага лейтэнанта 14-га палка гаўбічнай артылерыі Я.І.Джугашвілі" ад 19 ліпеня 1941 г. Пра тое, якая карціна засталася ў вачах тых, хто ўступаў 26 ліпеня ў Магілёў пасля шматдзённага штурму горада палявымі часцямі вермахта, можна даведацца з успамінаў аднаго з нямецкіх удзельнікаў тых падзей (с. 259—267). Важнай адметнасцю працы можна лічыць тое, што аўтар упершыню ўводзіць у зварот як гэтыя важныя, так і іншыя малавядомыя для айчыннага чытача і нават прафесійных ваенных даследчыкаў дакументы.

Акрамя дакументаў і матэрыялаў важнае месца ў кнізе займаюць **дадаткі** (с. 273—299). Увазе чытачоў фактычна ўпершыню прапанаваныя асобныя аператыўныя карты, у тым ліку і вельмі важныя для даследчыкаў гісторыі Беларусі — "Карта акругі Беласток", "Карта Рэйхскамісарыята "Остланд", "Карта Рэйхскамісарыята "Украіна" (№ 1—10), "Баявыя схемы" (№ 11—17), "Факсіміле дакументаў" (№ 18—21), "Табліцы" (№ 22—23).

Размешчаныя ў храналагічным парадку (у асноўным па часе падзей) дакументы маюць рэдакцыйны загаловак, у якім пазначаныя разнавіднасць, аўтар, адрасат, кароткі змест і дата напісання. Таксама кожны дакумент мае легенду, якая змешчаная пад тэкстам дакумента і ўключае пошукавыя даныя дакумента (назву архіва, нумары фонда, справы і аркушаў). У канцавых спасылках прыведзеныя тэкставыя заўвагі і каментары. У цэлым пытанні перадачы тэксту і археаграфічнага афармлення дакументаў вырашаныя. Тым не менш С.Новікаву не ўдалося пазбегнуць пэўных недахопаў. Так, у кнізе, дзе прыведзена вялікая колькасць геаграфічных назваў, адсутнічае геаграфічны паказальнік. Значна павысіў бы каштоўнасць манаграфіі і імянны паказальнік. На наш погляд, працы, якія будуць цікавіць шырокую чытацкую аўдыторыю, у тым ліку замежную, павінны мець гэтыя важныя атрыбуты. Разам з тым неабходна падкрэсліць, што кніга С.Новікава дае ў цэлым даволі пераканаўчае ўяўленне аб грунтоўнасці праведзенага даследавання па асобных сюжэтах такой важнай і актуальнай гістарычнай праблемы, як гісторыя баявых дзеянняў Чырвонай арміі ў Беларусі летам 1941 г. На аснове сучасных гістарычных ведаў, крытычна аналізуючы розныя гістарыяграфічныя факты, супастаўляючы процілеглыя пункты гледжання, аўтар не толькі ўпершыню ўводзіць у навуковы ўжытак новыя дакументальныя крыніцы, але і паспяхова вырашае навуковыя задачы па вывучэнні дыскусійных і маладаследаваных тэм.

У заключэнне хацелася б адзначыць, што высновы, зробленыя ў працы, аргументаваныя, падмацаваныя салідной базай крыніц і носяць наватарскі характар. Кніга робіць істотны ўнёсак у вывучэнне гісторыі абарончых баёў і праведзеных контрудараў Чырвонай арміі на тэрыторыі Беларусі летам 1941 г., і павінна быць выкарыстана пры правядзенні далейшых навуковых даследаванняў пачатковага перыяду вайны. Галоўную ж заслугу гісторыка мы бачым ў тым, што з публікацыяй выяўленых і ўпершыню ўведзеных у навуковы зварот дакументаў кола гістарычных крыніц па гісторыі баявых дзеянняў не проста пашыраецца, але і набывае прынцыпова новыя абрысы. Робячы даступнымі для шырокага кола гісторыкаў малавядомыя раней дакументы, даследчык упершыню стварае магчымасць для рознабаковага і аб'ектыўнага паказу месца, ролі і значэння гістарычных баявых дзеянняў Чырвонай арміі і германскага вермахта ў першыя месяцы вайны на тэрыторыі Беларусі. Магчыма, не ўсе высновы, зробленыя аўтарам новай кнігі, могуць быць прынятыя гісторыкамі. Некаторыя з іх стануць прадметам навуковых дыскусій. Аднак гэта сведчыць толькі пра тое, што закранутыя пытанні неабходна даследаваць больш дасканала. Кніга з'яўляецца для ўважлівага чытача адным з напамінаў аб неабходнасці працягваць вывучэнне гісторыі баявых дзеянняў на новай дакументальнай базе і новым узроўні гістарычных ведаў. У цэлым жа мы перакананыя, што праца знойдзе сваё шырокае прызнанне не толькі ў беларускай, але і замежнай гістарыяграфіі.

---

[1] Алиев Р.В. Брестская крепость. Воспоминания и документы. М., 2010.

[2] Памяць: гіст.-дакум. хроніка Брэста: у 2 кн. / рэдкал.: Р.Р.Бысюк [і інш.]. Кн. 1. Мн., 1997. С. 396.

[3] Павлов Я.С. В суровом сорок первом. Мн., 1985. С. 101.

[4] Борисенко Н.С. Днепровский рубеж: трагическое лето 1941-го: защитникам г. Могилёва посвящается. Могилёв, 2005. С. 253.

[5] Докунова Е.Н. Советские военнопленные на оккупированной территории Беларуси: условия содержания, сопротивление (1941—1944 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Мн., 2005. С. 12.

Уладзімір Здановіч,
кандыдат гістарычных навук